

A CREATIVIDADE NOS NOVOS DESEÑOS CURRICULARES

Unha estratexia imprescindible para a refoma educativa

David de Prado

Universidade de Santiago de Compostela

1. CUESTIÓN DE PRINCIPIOS: A CREATIVIDADE É O SUBSTRATO NUTRITIVO DE TODA AUTÉNTICA MODERNA EDUCACIÓN

Ricardo Marín (1972), no seu tratado sobre os *Principios da Educación Moderna*, afirma que a creatividade é un dos seis alicerces fundamentais nos que se ten que apoiar todo ensino e educación que presuman de actuais e renovados. Isto quere dicir que, sen ese soporte, a auténtica educación estaría coxa e mal cimentada, ou sería inviable e insegura.

A creatividade é o cemento sólido dunha educación de verdade; pero, asemade, constitúe as columnas que sosteñen o edificio, o clima divertido e afectivo, aberto e activo e a propia dinámica metodolóxica innovadora, e o fin mesmo da educación: facer cidadáns adaptados e críticos coa realidade do seu medio socio-cultural, pero sobre todo, que sexan capaces da comprensión global e transformación creativa do mesmo.

Nun traballo persoal (Prado, 1980, pp. 53-54) permitinme corrixir ó

mestre e amigo, afirmando razoadamente que a creatividade é o principio fundamentador de tódolos principios pedagóxicos; é dicir, se facemos unha educación creativa, esta será necesariamente activa e personalizadora, intuitiva e sensible, socializadora e cooperativa, lúdica e divertida, pois "ser creativos é a dimensión máis propia para facernos e refacernos. Crear é lograr auténticamente o cume do noso ser" (Marín, 1976, p. 8). Saturnino de la Torre (1992) utiliza para defini-la creatividade as metáforas de gran de trigo, que só produce riqueza cando se cultiva; a luz que ilumina as nosas vidas, e que usamos mesmo sen coñece-la súa natureza, e a árbore froiteira, que crece gracias á estimulación sinérxica da auga, as substancias minerais, e o abono, a limpeza, o coidado, a acción solar, etc.

Se a creatividade representa para os estudos o hemisferio dereito do cerebro, o seu cultivo é imprescindible para que se manteña viva, medre e produza

os froitos que lle son naturais: a innovación transformadora, a viveza imaxinativa, a visión mental, a apertura e tolerancia, a flexibilidade e a orixinalidade do pensamento.

E, na derradeira, a creatividade é o distintivo dos homes e mulleres que fixeron avanza-la humanidade en tódolos campos. Tivérona os inventores, os xenios, os investigadores, os artistas, os poetas, os novelistas, os líderes sociais, etc. Cultiva-la creatividade no currículo de xeito sistemático, aplicándoa tódolos días en cada materia, aportaría a estimulación e o desenvolvemento dos talentos escolares, facendo deles uns Einstein, Edison, Lorca, Rosalía, Quevedo, Cervante, Goya, Leonardo. Do contrario, moitos destes talentos en barbeito serán coma grans de trigo que murren e non xermolan por caer na pregueirae no ermo dun ensino repetitivo e reproductivo, aburrido e desalentador.

2. CUESTION DE PENSAMENTO NOVO E DIVERXENTE NOS LIBROS E AULAS: A ESENCIALIDADE PROFUNDA E TRANSCENDENTE

A educación creativa tense que concretar no currículo, é dicir, nos obxectivos e actividades, nos procedementos e métodos didácticos para ensinar e aprender, nos materiais e libros de texto, e nos supostos conceptuais que suplen as crenzas irracionais fortemente arraigadas na praxe pedagóxica de cada profesor, de que ensinar é transmitir

claramente e memorizar con exactitude e obxectividade os coñecementos e contidos da cultura, conformando as estruturas mentais, as consciencias xuvenís e as vontades a uns referentes socio-culturais que lles son alleos.

O ensino usual representa unha especie de "alienación" mental e doma encuberta de vontades, que logran submisión servil, eliminación do propio pensar e sentir, conformación ás normas clásicas e ordes dos demais, ensimesmamento e escoita pasiva sen implicarse en ningún proxecto de acción transformativa do medio, dependencia da guía e vontade doutro, xeralmente por ser líder ou autoridade formal, etc. É o que se denomina efectos non desexados, e resultados imprevistos dun currículo "oculto", porque non o programou ningún, pero os resultados prodúcense necesariamente e de xeito xeneralizado.

A educación creativa, con outros principios e prácticas diametralmente opostos, é un antídoto contra estes efectos indesexables do ensino reproductor. A creatividade supón poñer en acción estas actividades mentais diverxentes, pouco aplicadas no ensino (Prado, 1992):

1) Creatividade obxectiva e realista indagadora.

• Libre ideación: En plan turbillón de ideas, rápido, esgotar tódalas evocacións e suxestións da mente.

- **Interrogación problematizadora:** Formular preguntas diverxentes e problemas sobre o asunto ou tema.

- **Lanzamento de hipóteses e investigacións para descubrir algo.**

2) Creatividade imaxinativa

- **Visualización:** Representar en imaxes mentais os sucesos e obxectos.

- **Analogización:** Buscar símiles e analogías.

- **Fantasía:** Transformar en imaxes sucesivas a representación de fenómenos.

3) Creatividade aplicada

- **Innovación:** Cambiar sucesivamente diversos aspectos da realidade material ou social.

- **Invención:** Crear algo novo, orixinal, nunca visto.

- **Combinatoria:** Reorganizar algo de modo novo.

4) Creatividade socio-procedemental

- **Experimentación inesgotable:** Ensañar novos métodos, instrumentos de indagación, acción, comunicación, etc. variándoos.

- **Acción lúdico-máxica:** Xogar sen parar coas cousas e ideas, transformándoas coma se se usase máxica.

- **Desinhibición desrepressiva:** Transgredir normas, usos e hábitos de traballo, saúde, comportamento, organización, etc.

5) Creatividade expresiva: Linguaxe total

- **Expresión plástica:** Representar as cousas con garabatos, colaxes, moldeado, construción, etc.

- **Expresión lingüístico-literaria:** Dicilo doutros xeitos en poesía, conto, en cómic, en anuncio-eslogan, etc.

- **Expresión dramática:** Comunicar as ideas mimicamente, con xestos, con movementos robóticos, con danza ou bailando.

- **Expresión sonoro-musical:** Interpretar as ideas ou fenómenos con sons naturais, con músicas, con cancións.

- **Expresión tecnolóxica:** Converter as ideas estruturadas en maquetas e máquinas, deseñar a partir dos inventos prototipos e artefactos que os reflectan.

- **Expresión total:** Representar-lo fenómeno nun proceso secuencial con todas esas linguaxes, para concluír unha representación de obra total, por exemplo, unha escultura que fale, cante, baile e conte, pinte e dramatice os fenómenos.

Estas actividades mentais creativas constitúen o miolo ou a esencialidade do pensamento diverxente, que non se aplican sistematicamente na escola nin na universidade. A aplicación garante unha auténtica educación creativa e desenvolvemento gradual da creatividade e a imaxinación dos escolares e dos seus profesores. Na actualidade, o encefalograma do pensar creativo do hemisferio dereito é plano: non se realizan actividades mentais creativas. Estas actividades deben "invadir" a teoría e práctica curricular, implicándose nos obxectivos, na interacción didáctica de profesor e alumnos, no estudo e traballo intelectual, nas metodoloxías e nos exames e avaliacións, para poder falar "con obxectividade" dunha praxe curricular creativa e innovadora e, co tempo, dun estilo docente e discente creativo, e dunha institución educativa creativa e innovadora.

3. CUESTION DE OBXECTIVOS-PROCESO RELEVANTES: A META ILUMINADORA

A creatividade debe estar presente en todo obxectivo do ensino, xa que a creatividade é un característica esencial do ser humano e un principio básico da educación. Debe haber obxectivos variados de creatividade, se se quere desenvolver un ser humano creativo e transformador, auténtica persoa sensible e diverxente, expresiva e viva, e non unha máscara ou robot.

O currículo e os libros ou materiais didácticos que o vehiculizan deben centrarse en obxectivos ou metas específicos de desenvolvemento da intelixencia lóxico-crítica

e clasificatoria, da creatividade aplicada e da fantasía transformativa e máxica.

Os profesores e alumnos deben ter claros e explicitamente formulados os obxectivos de desenvolvemento creativo, así como as actividades creativas (epígrafe 2) plenamente postas en práctica, e as fórmulas para avalialas.

Os Decretos de Ensinanzas Mínimas propugnan explicitamente o desenvolvemento da creatividade, da representación e expresión coas linguaxes múltiples e da resolución de problemas no ensino primario e secundario.

A lei de Ordenación Xeral do Sistema Educativo (LOXSE) mantén que "as actividades educativas desenvolveranse atendendo ós seguintes principios:

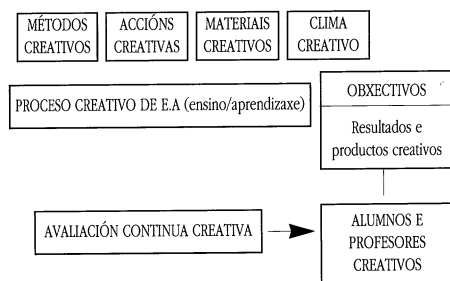
- Prepara-los alumnos para aprender por si mesmos.
- Formación personalizada, que propicie unha educación integral.
- O desenvolvemento das capacidades creativas e do espírito crítico.
- O fomento de hábitos de comportamento democráticos.
- A metodoloxía activa que asegura a participación dos alumnos".

En síntese, a LOXSE propugna, como fundamental e básico en toda actividade educativa, un enfoque activo e participativo,

democrático, crítico e creativo, que asegure un desenvolvemento integral e personalizador, camiño dunha máxima autonomía e iniciativa persoal, que posibilite o saber aprender por si mesmos e decidir independentemente de por vida.

Pois ben, estes principios fundamentadores deben se-lo alento, o sentido e fin presentes en cada acción educativa e o mellor para iso é que esas accións educativas sexan creativas, críticas e participativas. Coas actividades e métodos creativos, como o TI, pónense en funcionamento automático todos eses principios, asegurando a consecución operativa duns obxectivos creativos.

En cada lección ou tema, se hai proceso e actividades creativas, haberá obxectivos e efectos creativos, pois o que non existe no proceso non pode atoparse no produto. Na coherencia de actividades-proceso-obxectivos dáse unha obxectiva e real, ineludible e eficaz praxe educativa auténtica e coherente.

A cuestión dos obxectivos é clave, pois define que tipo de ser humano se intenta desenvolver ó definir que facetas do

mesmo teñen máis relevo na práctica educativa nestas catros dimensións:

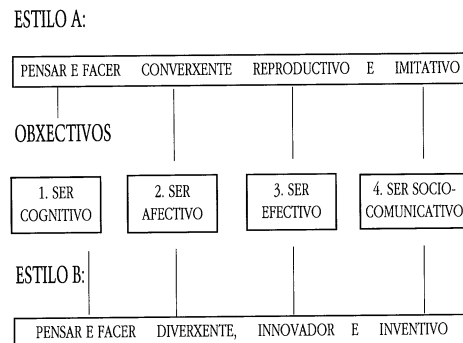
1) O ser cognitivo (que coñece, comprende e aprende) e consciente (que analiza os contidos da súa conciencia para comprender e comprenderse, e pensa e decide por si).

2) O ser afectivo, que se emociona e sente, que ama e aborrece, que pena e se alegra, que se ilusiona e se volve curioso, que ten proxectos de gozar , vivir e autodesenvolverse.

3) O ser comunicativo social, que escoita, dialoga e se entende cos outros, co medio e coas institucións, para melloralas e transformalas.

4) O ser efectivo, que intenta ser útil, facer cousas, facer produtos, cambia-lo inadecuado, manexar máquinas, etc.

Nestas dimensións o exercicio e o estilo de pensar e facer diverxente e innovador, inventivo e transformativo é o envés do pensar e facer reproductivo e imitativo, racional e crítico.

Entre os obxectivos sinalámo-los seguintes:

1) No ser cognitivo:

- O desenvolvemento de habilidades intelectivas esenciais para a creación: información obxectiva, observación e análise, relación e inferencia, imaxinación e visualización, hipóteses e descubrimentos, innovación e invención.

- O estímulo de actitudes fundamentais para a creatividade: Cuestionar as cousas e velas en tódalas súas perspectivas, interrogarse antes de contestar; curiosidade e sensibilidade; busca de fallos, apertura e tolerancia; liberdade para elixir, pensar, expresarse e decidir.

2) No ser afectivo comunicativo:

- Manexar diversos códigos de expresión total verbal (oral e escrita), gráfico-plástica, dinámico-corporal, sonoro-musical, concreta e abstracta (con símbolos e signos), etc.

- Expresar e explora-los seus sentimentos, cuestionalos e melloralos en cada cuestión ou problema.

3) No efectivo:

- Ser quen capaz de crear e manipular, inventar e desenvolver mecanismos, instrumentos e artefactos.

- Indagar problemas reais e encontrar solucións efectivas e fantásticas.

- Proxectar toda aprendizaxe de cada tema en exemplos e en aplicacións útiles para a vida e para o medio.

4. CUESTION DE CONTIDOS CURRICULARES: O CAMBIO RADICAL

A sobrecarga de contidos, de programas e de materias é unha das razóns que esgrimen os profesores como obxectivos e actividades creativas: "É tanto o que hai que ensinar e aprender que non queda espacia máis ca para transmitir e memorizar mecanicamente". E teñen razón na primeira proposta, non na mala solución da reprodución pasiva repetitiva e mecánica.

Tal como están presentados nos libros de texto, os contidos son obxecto de tratamento informativo, e oriéntanse á transmisión para ser comprendidos e estudados, máis ca para que sexan tratados comprensiva e significativamente, constructiva e creativamente. Este obxectivo de información reproductiva desvirtúa radicalmente as posibilidades e esixencias básicas de desenvolvemento intelectual lóxico-crítico e creativo, afectivo e efectivo do ensino. Se só se informa, non se permite nin posibilita e criticar e sintetizar, analizar e crear, e indagar e descubrir, e interrogar e resolver problemas reais, e imaxinar, innovar e inventar, e soñar e ilusionarse. Calquera destas operacións heurístico-creativas levan moitísimo máis tempo de ensaio e erro cá mera información e asimilación reproductiva.

Polo tanto, é necesario reconsiderar nun xiro de 180º, o problema dos contidos. Estes non poden seguir sendo o cabalo de batalla, a pedra de toque ou de escándalo, e o obstáculo da renovación do ensino. Os profesores non poden mirar cara ó pasado, senón que teñen que estar abertos e dispostos a un cambio radical de criterios, esquecendo, cambiando e rexeitando as vellas receitas e fórmulas do ensino. Teñen que substituí-la centralidade obsesiva dos contidos pola dos procesos e actividades de desenvolvemento cognitivo e creativo, afectivo e efectivo, para que se fagan significativos, comprensivos e motivadores para alumnos e profesores. Moitos dos contidos actuais son fósiles sen vida, cadáveres invivificables e fedorentos.

Para vivificar motivadoramente os contidos da cultura -histórica, social, económica, literaria, natural, artística, etc.- é preciso con urxencia un enfoque constructivo-creativo.

a) Que use os contidos e datos da cultura como materiais de construción para “crear”, innovando e combinando novas formas de cultura, que humanice e reavive o aprender, poñendo ós alumnos e profesores o nivel dos poetas, dos inventores, dos artistas e investigadores, e facendo deles uns Einstein, Lorca, Galileo, Picasso.

b) Que as experiencias vivas de “re-creación” cultural dos contidos divirtan e estimulen ó individuo e ó grupo, xerando campos máis amplos de significacións e utilidades compartidas.

c) Que os contidos culturais sexan obxecto máis ca de comprensión lóxica inicial, de reelaboración mental do estado deses contidos na conciencia do suxeito. Todo é perfeccionable: nunca se logra algo definitivo e acabado.

O problema non é que contidos seleccionar, senón como abordalos. O problema dos contidos é como procesualos: unha cuestión de metodoloxías e proceso máis ca de información relevante, seleccionada segundo criterios culturais e científicos (importancia en cada ciencia), pero sen esquecer os psicolóxicos e sociais (relevancia social e utilidade persoal deses contidos para a vida dos individuos e para a sociedade).

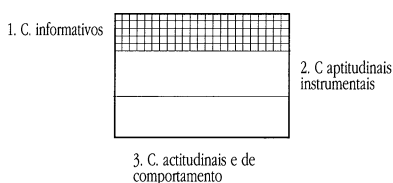
Os novos deseños curriculares distinguen tres tipos de contidos/obxectivos:

1. Cognitivos e informativos: feitos, conceptos e principios	2. Instrumentais e aptitudinais: procedementos	3. Socio-actitudinais: actitudes, valores e normas
<ul style="list-style-type: none"> • Datos de información. • Conceptos e definicións. • Teorías e sistemas que os explican e sustentan. 	<ul style="list-style-type: none"> • Métodos e técnicas para aprender. • Capacidades intelectivas que desenvolven. • Instrumentos e técnicas que corresponden á ciencia e á tecnoloxía do tema. 	<ul style="list-style-type: none"> • Normas de comportamento efectivas e adecuadas. • Predisposicións actitudinais positivas. • Hábitos sociais racionalmente adecuados. • Valores clarificados.
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block; margin: 5px auto; width: 80%;">Compromiso e acción social e comunitaria: Proxectos</div>		

Ata agora, todo no ensino se concentrou na dimensión cognitiva e informativa. Nas novas propostas da Reforma Educativa, os contidos de desenvolvemento instrumental e aptitudinal así co-

mo os actitudinais e valorativos consti-túen outra dimensión máis transcendental, que tería que ocupar un tempo educativo (unhas actividades de aprendizaxe e avaliación) superior ó 70% de todo o espacio curricular.

Figura: TEMPO/ACTIVIDADES DEDICADAS ÓS CONTIDOS/OBXECTIVOS DO ENSINO.

5. A CUESTIÓN METODOLÓXICA DO PROCESO: A RESPONSA CLAVE

A clave dun currículo creativo, o esencial para facer un ensino creativo non está nin no deseño e programación curricular, nin nos contidos, nin nos obxectivos, nin nos libros de texto. A raíz operativa dunha acción discente-docente creativa reside e profundiza no “humus” vigorizante da metodoloxía (técnicas) e o proceso (actividades) creativos. Se os alumnos e os profesores non os saben aplicar, non hai posibilidade real de creatividade nas aulas. Profesores e alumnos deben ser conscientemente “adestrados” en actividades, activadores e métodos creativos, para poder iniciarse de xeito eficaz no pensar e facer diverxente e innovador, imaxinativo e inventivo aplica-

ble a calquera tema e contido, a calquera situación académica ou vital.

Para ser un tenista “profesional” é preciso unha ilusión por xogar, un adestramento inicial “efectivo”, un liderato afectivo e eficaz por parte do adestrador (quen xeralmente foi un excelente xogador de tenis e pasou pola formación técnica de como ensinar do xeito máis rápido e seguro a aprende-las distintas destrezas do tenis). Máis ca estudio teórico, e programación escrita de estratexias e obxectivos, precísanse moitas horas de práctica repetida e intelixente.

A falta de adestramento metodolóxico é unha carencia esencial na formación inicial e na actualización permanente do profesorado en España. Formación que debería estar liderada polos profesores que mellor a practican nas súas aulas (os tenistas de éxito na cancha), que deberán pasar por un master ou maxisterio centrado en como ensinar e aprender creativamente na súa área. Os procesos, actividades e métodos terían que ser programados e transcritos lección a lección, ensaiados en contexto de simulación polos profesores en formación con grupos reducidos de alumnos, preve-la investigación dos procesos de asimilación e creatividade, proxectos por escrito, en audio e video, etc.

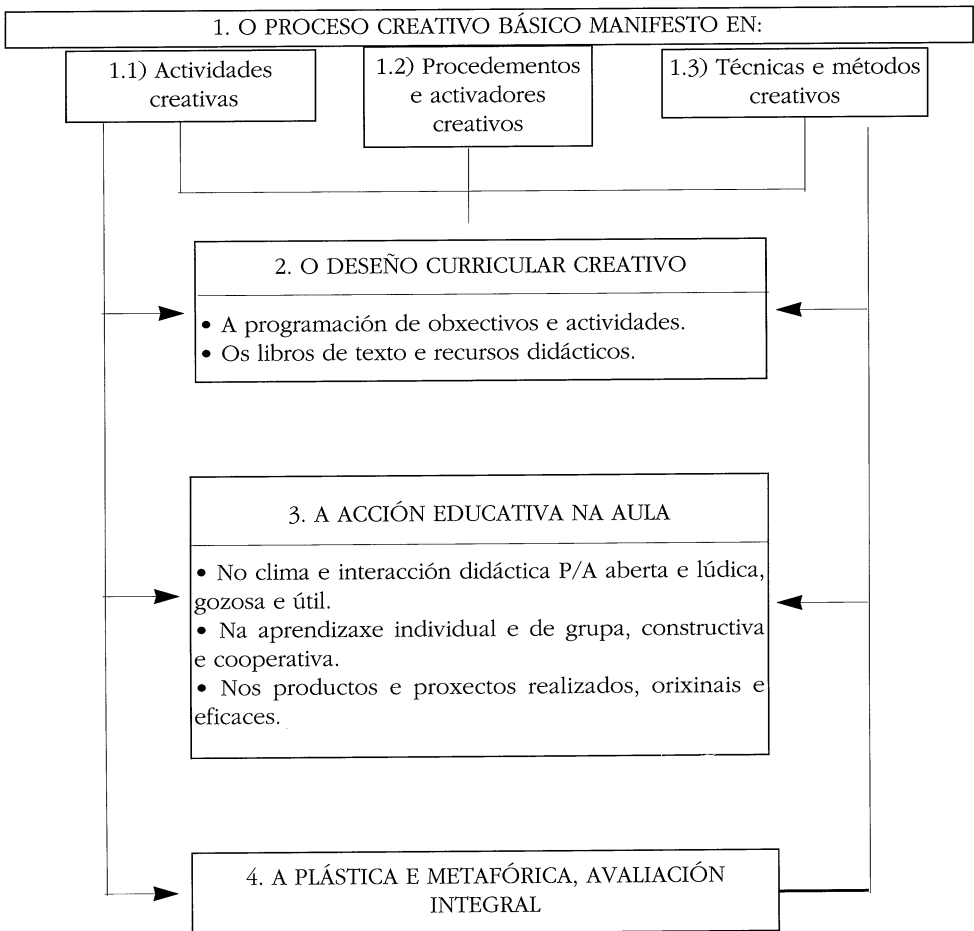
A acción metodolóxica e procesual é o máis complexo e variable, o máis aberto e incerto, o máis difícil de ensinar e aprender. Este é o motivo do seu escaso estudio, desenvolvemento e

divulgación no ensino da psicopedagogía. Pero é a peza clave para que a reforma educativa se opere na práctica escolar e deixe de ser un círculo vicioso e carente de termos novos, baldeiros de operatividade e comprensión, como pode se-la aprendizaxe comprensiva e construc-

tiva, significativa e creativa. Un currículo que presuma, como obxectivo fundamental, de desenvolver-la creatividade, será un engano publicitario se non se concreta en actividades, procedementos e métodos creativos para aplicar a diario en tódalas materias (Ver esquema).

Esquema: A ACCIÓN CREATIVA OPERACIONALIZADA NO DESEÑO E PRAXE CURRICULAR

Noutro epígrafe anterior fixemos un elenco estruturado de actividades creativas e inventivas, máis estruturadamente desenvolvidas no capítulo dedicado á E.A. creativa. Na parte práctica desta obra ofrécense protocolos e fichas diversas de aplicación, e actividades e activadores creativos.

Cando queremos aborda-lo problema da práctica de metodoloxías creativas xerais, aplicables en calquera materia, temos que remitirnos ó noso primeiro traballo *El torbellino de ideas. Hacia una enseñanza más participativa y creativa* (Cincel, 1982). No *Manual de activación creativa* (CEC, 1986) preséntanse 18 activadores ou procedementos de estimulación da creatividade, con exemplos da súa aplicación. No libro *Técnicas creativas y lenguaje total* (Narcea, 1986) abórdase o problema das metodoloxías de expresión creativa, ensaiada na educación infantil e primeiros anos da escola con gran aceptación e animación estudiantil.

Para unha visión sistémica da gran variedade de técnicas creativas remitimos ó manual de creatividade de Marín e Torre (ed. 1991), e Torre (1987). No proceso de aprendizaxe metodolóxica creativa, os profesores poden seguir calquera destes tres camiños:

1º) O das actividades creativas simples en lotes de 3 ou 4 en cada lección.

2º) O dos activadores e procedementos, que estruturan varias accións,

empregando un ou dous en cada lección, ata que se manexan facilmente (Prado, 1986, 1988).

3º) O dos métodos creativos, que implican un nivel máximo de complexidade e de xeneralización, polo que o profesor se concentrará no manexo paulatino dun só método, como o brainstorming ou turbillón de ideas (T.I.), durante un trimestre ou curso, ata logra-la súa comprensión e dominio maxistral polos seus alumnos (Prado, 1982). Outros métodos ó alcance do lector son a sinéctica de Gordon (Joyce e Weil, 1985, e Prado, 1991).

A seguir presentamos unha clasificación ou menú de métodos e técnicas de creatividade (Ver cadro).

Para salienta-la complexidade dun método ou técnica de creatividade fronte á simple actividade ou procedemento creativo remito o lector ó cadro de funcións básicas e operativas da aprendizaxe con turbillón de ideas “o seu porqué e o seu para que” (Prado, 1992, p.42), que se evidencia nas seis etapas do proceso de desenvolvemento (ib. p. 41), nas 12 áreas de aplicación (ib. p. 51) e nas 6 destrezas e competencias básicas que debe te-lo conductor ou profesor que o aplique (Prado, 1982. pp. 82-83).

6. A CREATIVIDADE NA AVALIACIÓN CREATIVA: UNHA SORPRENDENTE ESTRATEXIA DE MELLORA

É obvio que se se persegue como obxectivo o desenvolvemento da creatividade, esta ten que ser obxecto de avaliación. ¿Como avalia-la creatividade, as actividades e produtos creativos? Sen ningunha dúbida, dun xeito orixinal e peculiar. Aínda máis, se o currículo, os obxectivos, a dinámica da clase, os materiais e métodos deben ser creativos, por esixencias legais dos DCB e os Decretos de Ensinanzas Mínimas, e polas propostas científicas e técnicas da psicoloxía e pedagogías actuais, parece necesario que falemos dunha avaliación creativa, distinta á tradicional, que recorre a novos instrumentos derivados da creatividade plástica e literaria, dramática e musical, e das técnicas e actividades creativas, tal como propoñen Patton (*Creative Evaluation*, Sage, 1987) e Eisner (*Educational imagination*, McMillan, 1979), respectivamente.

Utilizámo-la creatividade como modelo de investigación e avaliación creativa en diversos contextos e temas: imaxe, disciplina, prácticas, estruturas espaciais da aula, etc. (Prado y Prado, 1990); máis recentemente propuxémo-lo turbillón de ideas como instrumento de avaliación dinámica (Padro, 1992, pp. 52-53), e como instrumento de diagnóstico interventivo (Padro, 1993).

A análise diagnóstica creativa dos compoñentes das institucións, en concreto da escola, para a súa transforma-

ción, foi obxecto de estudio na monografía "Reorientar creativamente la escuela. Dialéctica y metáforas para transformarla" (Padro, CIC, 1990).

En definitiva, a avaliación creativa, cun certo aire innovador, perceptivo, artístico e globalizador como un sentido e finalidade transformativa e prospectiva do avaliado esténdese da institución escolar á empresarial, da imaxe ó sentido da identidade, dos contidos docentes á disciplina, dos materiais ó clima, das prácticas ó sentir e crenzas íntimas do profesor, da estrutura espacial da aula ós contidos mentais (Mapas conceptuais), aproveitando o sentido proxectivo e asociativo de libre relación do turbillón de ideas, a analoxía e a estimulación plástica e diverxente.

7. A INSTITUCIONALIZACIÓN DA CREATIVIDADE: CONCLUSIÓN DEFINITIVA

A inclusión da creatividade nos obxectivos e actividades, nos recursos e metodoloxías, nas prácticas docentes e discentes do currículo, ten un obxectivo claro: a súa institucionalización operativa no sistema educativo para que en cada aula e en cada centro, de xeito explícito e consciente, se aplique e se desenvolva, sen esquecementos nin supresións, sen represión nin prohibición, de xeito que se instaure un estilo permanente de pensamento e intervención para crear, inventar e innovar en toda acción educativa, que é algo vital nos profesores e nos alumnos.

Para iso cómpre poñer en marcha simultaneamente unha serie de procedementos que xeren un ambiente estimulador da creatividade nas aulas (Ver cadro) (Padro, 1992, p. 58).

Esta é a definitiva intención e decisión dun deseño curricular creativo; amparar e estimula-la creatividade en

tódolos compoñentes do currículo, de xeito que esta resulte irreversible e imparabile, como resultado da súa institucionalización operativa permanente.

Isto significa un cambio radical na concepción da función docente e do papel do profesor nunha liña humanística (Ver cadro) (Padro, 1992, p. 59).

Cadro: AVALIACIÓN E CREATIVIDADE

AVALIACIÓN DA CREATIVIDADE	AVALIACIÓN CREATIVA DO ENSINO
<p>1. FIN: Recoñecer e aprecia-la creatividade, os procesos creativos, os produtos plásticos e literarios, os nenos creativos na práctica diaria da aula</p>	<p>Obter unha visión "global e intuitiva", cualitativa e relevante dos fenómenos usuais da aula mediante instrumentos inhabituais de avaliación: metáforas, debuxos e narracións, turbillóns, fantasías e analoxías, etc. (Actividades e técnicas de creatividade).</p>
<p>2. OBXECTO: A creatividade en calquera acto ou produto en proceso de mellora.</p>	<p>Tódolos compoñentes, fenómenos e accións do currículo para a súa adaptación transformativa e a súa mellora.</p>
<p>3. CRITERIOS: Productividade e orixinalidade, calidade e motivación inventiva e innovación, sorpresa e humor, sensibilidade e comprensión.</p>	<p>Os obxectivos explícitos e os fins e principios da educación: a calidade educativa, o desenvolvemento cognitivo, instrumental, aptitudinal e aptitudes, etc.</p>
<p>4. OS INSTRUMENTOS: •Os propios produtos valorados por eles, segundo os criterios explícitos (a auto-análise dos alumnos). •Os test de creatividade e as súas derivacións ós temas do currículo.</p>	<p>As actividades, protocolos, tests, activadores e métodos de creatividade (Ver protocolo da avaliación creativa).</p>

**Cadro 1.- OS OBXECTIVOS DE CREATIVIDADE E EXPRESIÓN
NAS ENSEÑANZAS MÍNIMAS OBRIGATORIAS**

No Real Decreto en que se establecen as ensinanzas mínimas correspondentes á Educación Primaria (EP) e á Educación Secundaria obrigatoria (ESO) recóllese estes obxectivos.

EDUCACIÓN PRIMARIA (EP)	EDUCACIÓN SECUNDARIA OBRIGATORIA (ESO)
<p><i>1. Obxectivos xerais.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Comunicarse a través de medios de expresión verbal, corporal, visual, plástica, musical e matemática, desenvolvendo a sensibilidade estética, a creatividade e a capacidade de disfrutar das obras e manifestacións artísticas. • Identificar e formular interrogantes e problemas a partir da experiencia diaria, utilizando tanto os coñecementos e os recursos materiais dispoñibles coma a colaboración doutras persoas para resolvelos de xeito creativo. • Utilizar na resolución de problemas sinxelos os procedementos oportunos para obter a información pertinente e representala mediante códigos, tendo en conta as condicións necesarias para a súa solución (Artigo 2). 	<p><i>1. Obxectivos xerais.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Comprender e producir mensaxes orais e escritas con propiedade, autonomía e creatividade, en castelán, na lingua propia da súa Comunidade autónoma, e ó menos nunha lingua estranxeira, que se utilizará para comunicarse e para organizar os propios pensamentos e reflexionar sobre os procesos implicados no uso da linguaxe. • Interpretar e producir con propiedade, autonomía e creatividade mensaxes que utilicen códigos artísticos, científicos e técnicos, co fin de enriquecer as súas posibilidades de comunicación e reflexionar sobre os procesos implicados no seu uso. • Elaborar estratexias de identificación e resolución de problemas nos diversos campos do coñecemento e a experiencia, mediante procedementos intuitivos e de razoamento lóxico, contrastándoas e reflexionando sobre o proceso seguido (Artigo 2).
<p><i>2. Obxectivos das matemáticas.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Utilizar técnicas elementais de recollida de datos para obter información sobre fenómenos e situacións do seu medio: representar de xeito gráfico e numérico e formarse un xuízo sobre a mesma. • Apreciar o papel das matemáticas na vida cotiá, gozar co seu uso e recoñecer o valor de actitudes como a exploración de distintas alternativas, a conveniencia da precisión ou a perseverancia na busca de solucións. • Identificar na vida cotiá situacións e problemas susceptibles de seren analizados coa axuda de códigos e sistemas de numeración, utilizando as propiedades e características destes para lograr unha mellor comprensión e resolución dos ditos problemas 	<p><i>2. Obxectivos das matemáticas.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Coñecer e valorar as propias habilidades matemáticas, para afrontar as situacións que requirán o seu emprego ou que permitan disfrutar cos aspectos creativos, manipulables, estéticos ou utilización das matemáticas. • Identificar os elementos matemáticos (datos estatísticos, gráficos, planos, cálculos, etc.) presentes nas noticias, opinións, publicidade, etc, analizando criticamente as funcións que desempeñan as súas aportacións para unha mellor comprensión das mensaxes. • Actuar en situacións cotiás e na resolución de problemas, de acordo cos xeitos propios da actividade matemática, tales como a exploración sistemática de alternativas, a precisión na linguaxe, a flexibilidade para modificarlo punto de vista ou a perseverancia na busca de solución.

<p><i>3. Obxectivos en coñecemento do medio material, social e cultural.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Interpretar, expresar e representar feitos, conceptos e procesos do medio socionatural mediante diferentes códigos (cartográficos, numéricos, técnicos...) • Identificar, formular e resolver interrogantes e problemas relacionados con elementos significativos do seu medio, utilizando estratexias, progresivamente máis sistemáticas e complexas, de busca, almacenamento e tratamento de información, de formulación de conxecturas, de posta a proba das mesmas e de exploración de solucións alternativas. 	<p><i>3.1. Obxectivos en ciencias sociais, xeografía e historia.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Resolver problemas e levar a cabo estudos e pequenas investigacións, aplicando os instrumentos conceptuais e as técnicas e procedementos básicos de indagación característicos da xeografía, a historia e as ciencias sociais. • Realizar tarefas en grupo e participar en discusións e debates cunha actitude construtiva, crítica e tolerante, fundamentar adecuadamente as súas opinións e propostas e valora-la discrepancia e o diálogo como unha vía necesaria para a solución dos problemas humanos e sociais <p><i>3.2. Obxectivos de ciencias da natureza.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Valora-lo coñecemento científico como un proceso de construción ligado ás características e necesidades da sociedade en cada momento histórico, e sometido a evolución e revisión continua.
<p><i>4. Obxectivos de lingua e literatura.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Explora-las posibilidades expresivas orais e escritas da lingua para desenvolver-la sensibilidade estética, buscando canles de comunicación creativas no uso autónomo e persoal da linguaxe. • Actitude de busca de canles comunicativas creativas e persoais no uso da lingua escrita. • Utiliza-los recursos expresivos non lingüísticos (acenos, postura corporal, sons diversos, debuxos, etc.), co fin de intentar comprender e facerse comprender mediante o uso da lingua estranxeira. 	<p><i>4. Obxectivos da lingua e literatura.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Exprésase, oralmente e por escrito, con coherencia e corrección, de acordo coas diferentes finalidades e situacións comunicativas, e adoptar un estilo expresivo propio. • Interpretar e producir textos literarios e de intención orais e escritos, desde posturas persoais críticas e creativas, e valora-las obras relevantes da tradición literaria como mostras do patrimonio cultural.

Cadro 2.- OBXECTIVOS EXPRESIVO-CREATIVOS NAS ÁREAS ARTÍSTICAS

EDUCACIÓN PRIMARIA (EP)	EDUCACIÓN SECUNDARIA OBRIGATORIA (ESO)
<p><i>1. Obxectivos da educación física.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Utiliza-los recursos expresivos de corpo e do movemento para comunicar sensacións, ideas e estados de ánimo, e comprender mensaxes expresadas deste xeito. 	<p><i>1. Obxectivos da Educación Física.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Recoñecer, valorar e utilizar en diversas actividades e manifestacións culturais e artísticas a riqueza expresiva do corpo e o movemento, como medio de comunicación expresión creativa.
<p><i>2. Obxectivos da educación artística.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Comprender e usa-los elementos básicos da notación musical, como medio de representación, expresión e coñecemento de ideas musicais, tanto propias coma alleas. • Ter confianza nas elaboracións artísticas propias, disfrutar coa súa realización e aprecia-la súa contribución ó goce e benestar persoal. • Utiliza-lo coñecemento dos elementos plásticos, musicais e dramáticos básicos na análise de producións artísticas propias e alleas, e na elaboración de producións propias. • Explorar materiais e instrumentos diversos (musicais, plásticos e dramáticos) para coñecer-las súas propiedades e posibilidades de utilización con fins expresivos, comunicativos e lúdicos. • Comprende-las posibilidades do son, a imaxe, o xesto e o movemento como elementos de representación, e utilízalos para expresar ideas, sentimentos e vivencias, de xeito persoal e autónomo en situacións de comunicación e xogo. 	<p><i>2. Obxectivos das áreas artísticas.</i></p> <p><i>2.1. Música.</i></p> <p>Expresar de xeito orixinal as súas ideas e sentimentos mediante o uso da voz, de instrumentos e do movemento, en situacións de interpretación e improvisación, co fin de enriquecer-las súas posibilidades de comunicación, respectando outras formas distintas de expresión.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Utilizar de xeito autónomo e creativo diversas fontes de información -partituras, medios audiovisuais e outros recursos gráficos- para o coñecemento e goce da música e aplica-la terminoloxía apropiada para comunica-las propias ideas e explica-los procesos musicais. <p><i>2.2. Educación plástica e visual.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Expresarse con actitude creativa, utilizando os códigos, terminoloxías e procedementos da linguaxe visual e plástica, co fin de enriquecer-las súas posibilidades de comunicación. • Comprende-las relacións da linguaxe visual e a plástica, como medio de expresión de vivencias, sentimentos e ideas; superar inhibicións e aprecia-la súa contribución ó equilibrio e benestar persoal. • Aprecia-las posibilidades expresivas que ofrece a investigación con diversas técnicas plásticas e visuais, e valora-lo esforzo de superación que supón o proceso creativo. <p><i>2.3. Tecnoloxía.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Abordar con autonomía e creatividade problemas tecnolóxicos sinxelos, traballando de xeito ordenado e metódico para estudia-lo problema, seleccionar e elabora-la documentación pertinente, deseñar e construír obxectos ou mecanismos que os resolvan, e avalia-la súa idoneidade desde diversos puntos de vista.

BIBLIOGRAFÍA

- Ausbel. (1968): *Educational Psychology. A Cognitive View*, N. York, Holt (*Psicología Educativa*, México, Trillas, 1978).
- Aznar, G. (1974): *La creatividad en la empresa*, Barcelona, Oikos-Tau.
- Barron, F. (1976): *Personalidad creadora y proceso creativo*, Madrid, Morava.
- Claxton, S. (1987): *Vivir y aprender*, Madrid, Alianza.
- Eisner, E. (1979): *The educational imagination*, N. York, McMillan.
- Gowain, S. (1990): *Visualización creativa*, México, Selector.
- Landau, E. (1987): *El vivir creativo. Teoría y práctica de la creatividad*, Barcelona, Herder.
- Lazarus, A.A. (1982): *Personal enrichment through imagery workbook*, N. York, BMA audiocassettes.
- Marín, R. (1977): *Principios de la educación contemporánea*, Madrid, Rial.
- Marín, R. (1982): *La creatividad*, Barcelona, CEAC.
- Marín, R e S.Torre (Eds) (1992): *Manual de creatividad*, Barcelona, Vicens Vives.
- Martín, F. (1989): *Recrear la escuela*, Madrid, Nuestra Cultura.
- Maslow, A.H. (1983): *La personalidad creadora*, Barcelona, Kairis.
- Moles, A. (1986): *La creación científica*, Madrid, Taurus.
- Moret, Z. (1981): *Palabras, juegos y creatividad. El desarrollo del lenguaje en el jardín y los primeros grados*, Buenos Aires, PAC.
- Motos, T. (1983): *Iniciación a la expresión corporal*, Barcelona, Humanitas.
- Novack e Gowin (1988): *Aprendiendo a aprender*, Barcelona, M. Roca.
- Osborn, A.F. (1954): *Applied Imagination: principles and procedures of creative thinking*, Charles Scribner's Sons, N. York, (1953). (Traducción francesa *L'imagination constructive*, Dunod, París).
- Parnes, J.J., et al. (1977): *Guide to creative action*, N. York, Scribners sons.
- Patton M. Q. (1987): *Creative evaluation*, Londres, Sage P.
- Prado, D. (1975): "Desarrollo de aptitudes clave y la productividad creativa como alternativa a la enseñanza tradicional", en *La Formación del Profesorado* (Villar, ed.).
- Prado, D. (1987): "Técnicas y procedimientos creativos para una comunicación integral", *Educadores*, 127, pp. 231-241.
- Prado, D. (1980): *La imaginación creadora*, Santiago.
- Prado, D. (1982): *El torbellino de ideas, hacia una enseñanza más participativa*, Madrid, Cincel.
- Prado, D. (1986): *Manual de activación creativa, Enseñar/aprender con la imaginación*, Santiago de Compostela, Centro de Estudios Creativos "Lubricán".
- Prado (1987): *Solución creativa de problemas*, Santiago, C.E.C.
- Prado (1988): *Técnicas creativas y lenguaje total*, Madrid, Narcea.
- Prado, D e J.A. Prado, (1990): *Creatividad e investigación cuantitativa*, Santiago, CIC.
- Prado, D (1991): *Reorientar creativamente la escuela. Dialéctica y metáforas para transformarla*, Santiago, CIC.
- Prado, D. (1991): *Orientación e intervención psicopedagógica: Teoría y técnica*, Santiago, CIC.
- Prado, D. (1993): *El torbellino de ideas como instrumento diagnóstico interventivo*, Santiago, CEC.
- Rodari, G (1973): *Gramática de la fantasía*, Barcelona, Avance.
- Sánchez Ribera (ed) (1981): *Integración psíquica y psicología humanística*, Madrid, Morava (cap. 2 e 5).
- Torrance, E.P. (1969): *Orientación del talento creativo*, Buenos Aires, Troquel.
- Torre, S. de la (1987): *Educación en la creatividad. Recurso para desarrollar la creatividad en el medio escolar*, Madrid, Narcea, 2ª ed.
- William, L.V. (1986): *Aprender con todo el cerebro. Estrategias y modos de pensamiento: visual, metafórico y multisensorial*, Martínez Roca, Barcelona.